

„Dieses Buch habe ich von meinen Schülern gelernt”

„I learned this book from my students”

Bali János

PPKE BTK
egyetemi docens

Abstract

“I learned this book from my students”– the essay takes its title from Arnold Schoenberg’s famous book *Harmonielehre* (1911), and in its first part praises the openness of the pedagogy of Schoenberg: how the student was the most important for him and how he focused on research attitude. The second part of the essay brings up three events from the author’s earlier pedagogical experience when the dialogue with young pupils led him to better understanding of the functioning of musical perception and cognition.

Keywords: musical perception, musical meaning, artistic career versus teaching, Schoenberg’s pedagogy, the authority of the pupil

Absztrakt

„Ezt a könyvet a tanítványaimtól tanultam” – az esszé Arnold Schöberg híres összhangzat-tankönyvéből (*Harmonielehre*, 1911) kapta a címét, és első részében a schönbergi pedagógia nyitottságát méltatja: mennyire a növendék volt számára a legfontosabb, és hogyan összpontosított a kutatói attitűdre. Az esszé második része három olyan eseményt hoz fel a szerző korábbi pedagógiai tapasztalataiból, amikor a fiatal tanulókkal folytatott párbeszéd a zenei észlelés és megismerés működésének jobb megértéséhez vezette.

Kulcsszavak: zenei felfogás, zenei jelentés, művészi karrier versus tanítás, Schönberg pedagógiája, a tanuló tekintélye

Azaz: „ezt a könyvet a tanítványaimtól tanultam”. Ez Arnold Schönberg híres összhangzattankönyvének (Schönberg, 1911) legelső mondata. Persze, mondhatjuk, hogy könnyű egy ilyen mondatot leírni, ha Anton Webern és Alban Berg az ember tanítványa; de hát a dolog lehet, hogy inkább fordítva van: a két meghatározó komponista egész életében hálával gondolt tanárára.

Schönberg szövege az erős felütés után nem kevésbé erősen folytatódik: már az első néhány bekezdésben leírja, hogy egy tanárnak nem megtanítania kell valamit, hanem keresésre biztatnia a tanítványait. Hogy ezt az alapvető pedagógiai gondolatot is tanítványaitól tanulta-e – nem tudjuk. De tény, hogy szinte az egész 20. századi európai zeneszerzés Schönberg hatásából sarjadt ki; és az egész nyugati zenetörténetben alig volt olyan figura, akinek a munkássága ilyen mértékben lett volna irányfordító: Schönberg előtt csak a 14. századi Machaut és a 19. század eleji Beethoven említhető. A barokk vagy a klasszika születése ugyan nagy fordulat volt, de nem egy ember hozta el, hanem alkotó közösségek egymásra épülő tevékenysége. Josquin, Bach és Mozart pedig, bár saját koruk legátfogóbb géniuszai voltak, de egyikük sem indukált radikális fordulatot.

Schönberg valódi avantgárd művész, akinek a számára az igazság kompromisszumok nélküli kutatása a művészet legfőbb feladata. Surányi László egy esszéje a zsidó vallási hagyomány magjában lévő bálványrombolást láttatja meg Schönberg iskolateremtő avantgárd tetteiben. (Surányi, 2008) Schönberg dodekafon operája, a *Mózes és Áron* a zenetörténet egyetlen operája, mely a kinyilatkoztatás kérdését helyezi előtérbe, s gondolat és szó, isteni meghívás és ima problematikájának biblikus vizsgálatára mer vállalkozni. És a mű forró modern zene, nem papírizű, avítt moralizálás. Schönberg zenéje a hangok világán túl is nagy hatású volt: a zeneszociológiát és zenefilozófiát megteremtő Theodor W. Adorno esztétikai és etikai mércéjét is ő adta meg.

De térjünk vissza Schönberg tanári munkájához. Összhangzattankönyve – melynek első mondatát választottam írásom címéül – kétségkívül módszeresen felépített tankönyv, mely alapján az akkordfűzések klasszikus kezelését tanítja. Ám célja nem az, hogy rá építve a klasszikus műveket megtanuljuk imitálni: a belső működés feltárása vezeti, de saját korának szellemi problémáin át. A klasszikus összhangzattan természetesen módon vezetett el Liszten, Wagneren, Richard Strausson át az atonalitáshoz. Schönberg ennek a folyamatnak a fényében értékeli a klasszikus harmóniatant, és ezzel két irányban is meghaladja a többi hasonló munkát: egyrészt a saját kora számára a már több mint száz éve letűnt klasszika eleven megértését adhatta, másrészt az akkoriban még mindig a zeneelmélet alapjául szolgáló összhangzattant a modernitáshoz vezető széles útként tudta bemutatni. E gesztus a kor zenetanításában ugyan szokatlan volt, de már például a képzőművészetben láthatunk hasonló, hídjellegű könyvet: Kandinszkij és Marc (1912) *Blaue Reiter Almanachja* formálisan nem tankönyv, hanem művészcsoportjuk manifesztuma, ám számos régi műalkotás fotóját közli, világosan azzal a kettős igénnyel, hogy egyszerre adja a régi képek aktuális mély megértését és vezessen el általuk a legmodernebb művészethez.

Schönberg mellé magamat állítani nem méltó, sem tanárként, sem zeneszerzőként: a kedves olvasó bizonyosan jobban jár, ha most azonnal leteszi az írásomat, és nekiáll Schönberggel foglalkozni. Ám Schönberg távoli tanítványaként, összhangzat-tankönyvének rendszeres forgatójaként állandóan szembejön velem a kikerülhetetlen kérdés: mit tanultam *én* a tanítványaimtól? Nagyon sokat, sőt, állandóan tanulok tőlük; itt most három mozzanatot írnék csak le ezek közül: kérem, tekintsék beszámolómat egyszerűen csak ceruzával írott margináliának; ami csak rámutat valami önára nagyobbra és erősebbre.

Amikor huszonevésen a pályámat kezdtem, a '80-as évek vége felé, a régizenei mozgalom nagy felfutása zajlott világszerte, még Magyarországon is. A kellős közepében voltam: az akkori legjobb magyar régi hangszeres együttesekben és zenekarokban furulyáztam, barokkfuvolóztam – és közben elkezdtem a zenét tanítani is, a gödöllői zeneiskolában. Volt pár tehetséges apróság, és volt pár kifejezetten nehéz eset is. Mint az utólagos beszélgetésekből kiderült, a tanítványaim szerencsére semmit sem éreztek abból a fáradt elkeseredettségből, amit az első években a tanítás egésze miatt éreztem. Persze, örültem a jóknak, de még a velük való foglalkozás is kinszenvedés volt. Kezdők. Engem pedig a zene legmagasabb csúcsai, vagyis a legmélyebb kérdései vonzottak.

A háromnegyed órás HÉV-utazás kifelé mindig egyre sötétebb lelkiállapotba vitt, hazafelé pedig az ólmos fáradtság telepedett rám. A harmadik tanítási évemben, már az estébe nyúló utolsó órában egy kisfiú járt hozzám, akinek két hónapja képtelen voltam megtanítani, hogy hogyan kell nyújtott ritmust játszani. Bizonyára érezte rajtam, hogy már feszült vagyok, és egy újabb sikertelen kísérlet után nagy kerek szemekkel azt mondta, hogy „Tanár úr, én nem értem ezt a ritmust. Hogy van ez?” A fiú egyáltalán nem volt buta: és akkor rájöttem, hogy az ő nyugodt természete milyen sokat ér egy ilyen helyzetben: lehiggadtam, és elkezdtem gondolkodni a kérdése nyomán.

Hogy végül meg tudtam-e tanítani neki a nyújtott ritmust, arra már nem emlékszem, de arra igen, hogy a hazaút során megvilágosodtam: amikor egy zenei mozzanat tanításakor valódi, masszív ellenállásba ütközöm, akkor muszáj a zene mibenlétének a mélyére ásnom. Nem maguktól értetődőek a zenei konvencióink, kifejezéseink, struktúráink: és éppen a tanítás dialógusa során érthetem meg legjobban a belső szerkezetüket. Ezért ettől a naptól kezdve alapvető tevékenységemnek kezdtem érezni a tanítást; és ráadásul olyanak, ami a saját alkotó munkámmal kétirányú kapcsolatban áll.

A békásmegyeri Veres Péter Gimnázium 1990 körül nyitotta meg kapuját; és a nyolcosztályosok tantervébe sok szokatlan, ám hasznos tantárgy került: latin, ógörög, néptánc, furulya, keleti küzdősportok. A furulyaoktatás kidolgozására én kaptam felkérést; két év alatt el is készültem vele, de annyira megszerettem az intézményt, hogy ott ragadtam további két évtizedre. Oktatásomban fontosnak tartottam, hogy a furulyázás ne csupán dalocskák eljátszását jelentse, hanem aktív bevezetés legyen mindazon szellemi körökbe, amivel a klasszikus zene érintkezik. Minden órán volt valami apró érdekesség is a közös és egyéni furulyázáson kívül.

Egyszer egy hangfelvételt mutattam nekik, és az osztálynyi tízéves azonnal önfeledt csevegésbe kezdett, mihelyst megszólalt a zene: hiszen a jól megírt mű oldott hangulatot adott. Leállítottam gyorsan a felvételt, és rájuk ripakodtam, hogy „hallgassák a zenét, ne beszélgessenek!” Erre egyikük megkérdezte: „De tanár úr, *mit* hallgassunk rajta?”

És akkor megértettem, hogy a zenéhez való viszonyunkban milyen sok réteg egymásra épülése alakítja ki a műértést. Hogy egy zene „tartalmának” a visszafejtése mennyire kulturálisan determinált. Hogy nem gondolhatom, hogy ez és ez a Schubert-dal „szorongást és vágyakozást fejez ki”, vagy ez és ez a Beethoven-szimfónia a „heroizmus” zenei megjelenése, vagy hogy az és az a Bach-kantáta „a hit tiszta fényét” mutatja fel, a gregorián ének pedig „áhitatot sugároz”. Ezek a kijelentések gazdagon differenciált kulturális és történeti háttérrel, értékelő, a saját háta mögött hagyományt tudó közösséget feltételeznek: a zenei „jelentések” nem magukban a művekben, hanem kizárólag *az értelmezési közegbe ágyazott* művekben vannak.

Osztályokban csoportosan furulyát tanítani nem egyszerű feladat, hiszen a gyerekek kezébe olyan eszközt adtunk, amivel kis energiabefektetéssel nagy hatás érhető el. Elég bekukorítani egy-egy artikulátlan magas hangot a közös játékba, és máris dől a röhögéstől az osztály. A túlzásba vitt fegyelem pedig elúzi a múzsákat. Nehéz megtalálni és fenntartani a dinamikus egyensúlyt.

Egyszer a tavaszi szünet előtti utolsó nap utolsó órája történetesen épp furulyaóra volt az egyik osztályban. Persze az ördög bújt beléjük, és az első perctől kezdve provokatív módon, infantilisan viselkedtek. Volt a teremben egy falióra, s a tanítás vége előtt nem sokkal mélyet sóhajtva néztem fel rá: meddig tart még a mai szenvedés. „Tanár úr, az az óra nem jól jár!” – kiáltotta be valaki hátulról. Csendben maradtam, és súlyosan mondtam: „Valóban. Úgy látom, vagy három évet késik.” Erre jött a válasz azonnal oldalról: „Nem, dehogy. A tanár úré siet kettőt!”

A nyelvi megformáltságnak és a magas intellektusnak ez a szintje meghökkentett. Hogy lehet ennyire finoman és szellemesen a tudtomra adni, hogy úgy érzik, hogy a koruknak megfelelőnél felnőttbb elvárásokkal vagyok velük mint csoporttal szemben... És ugyanakkor jelezni, hogy nagyon is értik, amit mondok, sőt, valójában igazat adnak nekem, és büszkén jelzik, hogy okos partnerek. Egyszerre megtanultam tisztelni a tízéveseket.

Irodalomjegyzék

- Kandinsky, W. & Marc, F. (Hrsg.). (1912). *Der Blaue Reiter*. R. Piper & Co. Verlag.
- Schönberg A. (1911). *Harmonielehre*. Universal Edition.
- Surányi László (2008). *Avantgárd formabontás és zsidó bálványrombolás Schönberg Mózes és Áron című operájában*. In Surányi László (2008). *Megszólít vagy elvárászol? A zene szelleméről*. Typotex. 287–292.